

PAPER DETAILS

TITLE: Zazaca ve Kurmancca Isimlerde ogulluk

AUTHORS: Mehmet ASLANOGULLARI

PAGES: 67-80

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/400788>

ZAZACA VE KURMANCCA İSİMLERDE ÇOĞULLUK

Plurality in Zazaki and Kurmanji Nouns

Mehmet ASLANOĞULLARI¹

ÖZET

Kavram olarak çoğulluk, dillerdeki sözcüklerin sayısını gösteren bir dilbilgisi kategorisidir. Çoğul denilince akla ilk gelen sözcük kategorisi isimler olsa da aslında dillerde çoğulluğa yalnızca isimlerde değil, sıfatlarda, zamirlerde ve fiillerde de rastlanmaktadır. Dillerin çoğulluk algısı genel itibariyle bir sözcüğün tekil -bir adet- veya çoğul -birden fazla- olması üzerine kuruludur. Ancak Türkçe gibi dillerde olduğu gibi isimlerin tekil ya da çoğul olması durumu dışında Arapça gibi kimi dillerde ikil isimler de bulunmaktadır. Zazaca ve Kurmancca isim türleri açısından incelendiğinde sayı açısından isimlerin tekil veya çoğul olduğu görülmektedir. Ancak çoğulluk her iki dilde aynı şekilde kullanılmamakta, iki dil arasında sayının belirtilmesi hususunda bazı farklar olduğu bilinmektedir. Bu çalışmada Zazaca ve Kurmancca isimleri sözdizimi ve ismin halleri açısından karşılaştırarak iki dil arasında isimlerde çoğulluğu benzerlik ve farklarıyla göstermeye çalışacağız. Ayrıca izafe (tamlama) yapılarında beliren çoğulluk durumunu da inceleyeceğiz. Böylelikle akrabalık bağları ve etkileşimleri üzerinde önemli tartışmalar yapılan Zazaca ve Kurmanccanın dilbilgisi açısından mukayesesine az da olsa katkıda bulunmayı ümit ediyoruz.

Anahtar Sözcükler: Zazaca, Kurmancca, İsimlerde Çoğulluk, Yalın Hal, Bükünlü Hal

1 Wezifedarê Musnayîşî, Universitaya Çolig, Zîwani u Edebiyatê Rocvete, Qısima Zîwan u Edebiyatê Zazaki, maslanogullari@bingol.edu.tr

ABSTRACT

Plural is a grammatical category of number in many languages. When we mention plurality, the first thing occurring in the mind is the category of nouns, but we see plural in other types of words such as adjectives, pronouns and verbs. The general perception of the languages is based on singular and plural nouns, that is, a noun may only be one -singular- or more than one-plural. But unlike Turkish and Zazaki, there are dual numbers in languages like Arabic. When we study Zazaki and Kurmanji nouns we notice that these two languages have a singular and plural form in terms of number. But plurality is not reflected in the same way in these two languages. I will compare the usage of plural nouns in terms of syntax and cases, so the similarities and differences between two languages will be more comprehensible. And as the plurality of nouns appear in the *Izafe* constructions, I will touch on the plurality in the possessive constructions as well. Thus, the comparison of Zazaki and Kurmanji, whose relationship and interaction is discussed substantially, will be performed in terms of grammar.

Keywords: Zazaki, Kurmanjî, Plural in Nouns, Nominative Case, Oblique Case

GİRİŞ

Çoğulluk, dillerde sayı belirten bir dilbilgisi kategorisidir. Genel bir ifadeyle sayı açısından isimler dünya dillerinde ya tekil -bir adet- ya da çoğul -birden fazla- olabilmektedir. Ancak dillerdeki çoğulluk durumu yalnızca isimlerde değil, sıfatlarda, zamirlerde veya fiillerde de görülebilir. Bilindiği gibi tekil bir isim tek bir adet iken çoğul olan isim iki veya daha fazla sayıda olabilmektedir. Ancak dünya dillerinde çoğulluk algısı farklılık göstermektedir. Örneğin Türkçede adlar ya tekil ya da çoğul olabilmektedir. Çoğul eki almamış bir isim tekil, sonuna -ler/-lar takısı almış bir isim de çoğul olur.

Arapça gibi bazı dillerde çoğulluk kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Arapçada; Türkçe, Zazaca² veya Kurmanccadan³ farklı olarak ikil isimler (tesniye) de vardır. Böylelikle Arapçadaki isimler sayı açısından tekil, ikil ve çoğul olmak üzere üç sınıftır. Örneğin مُعَلِّم [muallim=öğretmen] مُعَلِّمَان [mualliman=iki öğ-

2 Dili konuşan topluluklarca yaygın olarak Zazaki, Dımıl(k)i, Kırd(ki) ve Kırmancki gibi isimlerle anılan bu dil için “Zazaca” tabirini kullanma amacımız söz konusu dilin akademik çevrelerde daha çok bu isimle tanınıyor oluşudur.

3 “Kurmancî” tabiri bu dili konuşan topluluklar tarafından en yaygın olarak kullanılan tabir olduğu için, bu çalışmada “Kürtçe” değil “Kurmancca” (Kurmancî) tabiri seçilmiştir. Kürtçe veya Kurdî tabirleri de doğru olmakla birlikte bilhassa Türkiye’de yaşayan Kürtlerin konuştukları dil için kullandıkları içsel isimlendirmenin vurgulanması amacıyla başlıkta bu kavramın kullanılması tercih edilmiştir.

retmen] مُعَلِّمُونَ [muallimun=öğretmenler] anlamına gelmektedir. Kayıtlı Eski İrani dillerden olan ve artık konuşulmayan Avestçe ve Eski Farsçada da isimler tekil, ikil ve çoğul olmak üzere sayı açısından üç kategoriye ayrılmaktadır.⁴ Yine Hint-Avrupa dillerinin selevi olduğu varsayılan Proto-Hint-Avrupa dilinde de isimlerin temelde tekil, ikil ve çoğul şeklinde sayı açısından üç kategori oldukları varsayılmaktadır.⁵

Günümüz Farsçasında (Yeni Farsça) istisnai kullanımlar dışında isimler–an ekiyle çoğul yapırlar. Çoğul yapılan sözcüklerin sonunda bulunan harfin ünlü olması durumunda bazı ses değışiklikleri oluşur veya bazı kaynaştırma harfleri kullanılır.⁶ Yine Farsçada ve Müslüman halkların konuştukları diğeri dillerde Arapçadan çoğul hal ve anlamlarıyla geçmiş istisnai bazı ikil isimler ve kırık (düzensiz) çoğullar da vardır. Diğeri bir İrani dil olan Gilancada da isimler –an eki alarak çoğul yapırlar.⁷

Çince ve Japonca gibi bazı Uzak Doğu dillerinde ise sözcükleri sınıflandırma özelliğini haiz olan ve çoğul yaptığı sözcüğün türünü de gösteren ‘sınıflandırıcı’ sözcükler vardır. Örneğin Çince;

“üç öğrenci”: **sān gè xuéshēng**, harfiyen “üç [insan-sınıflandırıcı] öğrenci”

“üç ağaç”: **sān kē shù**, harfiyen “üç [ağaç-sınıflandırıcı] ağaç”

“üç kuş”: **sān zhī niǎo**, harfiyen “üç [kuş-sınıflandırıcı] kuş”

“üç ırmak”: **sān tiáo hé**, harfiyen “üç [uzun-dalgalı-sınıflandırıcı] ırmak”.

Yukarıdaki cümlelerde geçen **gè** sözcüğü ‘insanlar/kişiler’ için kullanılan bir sınıflandırıcı iken **kē** ‘ağaçlar’, **zhī** ‘kuşlar’, **tiáo** ise ‘uzun/dar’ şeyler için kullanılan sınıflandırıcı sözcüklerdir.⁸ Yani sözcükleri çoğul yapan ve Türkçede bulunmayan “sınıflandırıcı” adlı sözcük kategorisi ile çoğul yapılan isimlerin ne tür isimler olduğu da çoğul yapmaya yarayan bu sözcüklerle ifade edilmektedir.

Zazacada ise topluluk isimlerinin özelliğini gösteren bazı sözcükler vardır. Türkçede birçok hayvan için kullanılan ‘sürü’ sözcüğü Zazacada sürüyü oluşturan hayvan türüne göre farklı isimlerle ifade edilmektedir. Örneğin **refê mir-çıkan** “kuş sürüsü” anlamına gelirken, **bolê golıkan** “dana sürüsü” anlamına gelmektedir. Yani bir önceki cümlede kullanılan **ref**=kuş sürüsü, **bol** (buel) “küçük veya büyükbaş hayvan sürüsü” anlamına gelmektedir. Aynı durum Kurmancca için de geçerlidir; **kêrîya pez** “küçükbaş hayvan sürüsü”, **zurbê guran** “kurt sürüsü” gibi.

4 Prods Oktor Skjaervo, “Old Iranian”, *The Iranian Languages*, ed. Gernot Windfuhr, Routledge, New York, 2009, s.71.

5 https://en.wikipedia.org/wiki/Proto-Indo-European_nominals, Erişim: 29 Ağustos 2016.

6 Hasan Çiftçi, *Uygulamalı Farsça Grameri*, Eser Ofset, Erzurum, 2013, s.140-141.

7 Rondal M. Lockwood, *The Gilaki Language*, Uppsala Üniversitesi, Uppsala, 2012, s. 52.

8 https://en.wikipedia.org/wiki/Classifier_%28linguistics%29, Erişim Tarihi: 28.05.2016.

Akrabalık bağları üzerinde önemli tartışmalar yapılan Zazaca ve Kurmancca da hem aynı dil ailesinin devamlılığı olarak kabul edilmekte hem de aralarında ciddi bir etkileşim olduğu için çeşitli dilbilgisi özellikleriyle de irdelenmeye muhtaç dillerdir. Bu iki konuşma sistemi arasındaki benzerlik ve farklılıkları isimlerde sayı açısından inceleyeceğimiz bu çalışmayla iki dilin tekillik-çoğulluk algısını sözdizimine ve ismin hallerine göre karşılaştırmak istiyoruz.

1. ZAZACADA ÇOĞULLUK

Zazacada isimler dilbilgisel cinsiyet taşırlar. Bu nedenle yalnızca çoğul biçimleri olan **ard/ardi** ‘un(lar)’, **kueli/koli** ‘odun(lar)’, **puiç/punci** ‘çorap(lar)’ veya **kinc/kinci** ‘kıyafet(ler)’ vb. bazı sözcükler dışında isimler ya eril ya da dişildir. Eril veya dişil isimler aynı eki alarak çoğul yapılırlar ve çoğul sözcüklerin dilbilgisel cinsiyetleri yoktur. Zazaca isimler ünsüzle bittiklerinde **-i** ünlüsü, ünsüzle bittiklerinde ise **-y** yarım ünlüsünü alarak çoğul olmaktadır; **merdum** ‘adam’ **merdum-i** ‘adamlar’, **keyna** ‘kız’ **keyna-y** ‘kızlar’ gibi. Ancak her iki çoğul biçimde de çoğul ekinin vurgusuz olarak telaffuz edildiği hatırlanmalıdır. Tekil sözcüklerin bu şekilde çoğullaştırılmasının en yaygın çoğul yapma biçimi olduğu görülmektedir.

Zazacanın farklı yörelerde konuşulan lehçe, şive ve ağızlarının ülkemiz üniversitelerinde son birkaç yıldır çalışılmaya başlandığı ve bu hususta yapılan akademik çalışmaların az olduğu bilinmektedir. Bazı dilbilgisi kitaplarında ünlüyle biten sözcüklerin **-yi** ekini alarak çoğul yapıldıkları yazılmaktadır. Ancak gerek öğretim hayatımızda gerekse başka ülkelerde saha araştırmalarına dayalı olarak yapılan doktora tezlerinde **-yi** ekine rastlayamadık. Bundan kaynaklanıyor olsa ülkemizde yazılan ayrıntılı bazı gramer çalışmalarında yazı dilinde kullanılıyor olsa da **-yi** eki alan çoğul isimlerde bu **-i** sesinin işlevsiz olduğu⁹ belirtilmekte, yine önemli ve ayrıntılı bir başka çalışmada ise sondaki **-i** takısının konuşma dilinde genellikle söylenmediği¹⁰ ifade edilmektedir.

Vate Çalışma Grubu tarafından yayımlanan yazım kılavuzuna göre sonu ünlüyle bittiği için **-yi** eki alarak çoğul yapılan sözcükler bazı bölgelerde **-i** ekinin düşmesiyle yalnızca **-y** eki almış şekilde telaffuz edilmektedir.¹¹ Merkez-Dersim ağızıyla ilgili olarak yazılmış bir başka doğru yazım kılavuzunda bu ekin **-i** ve **-y** ekleri olduğu belirtilmektedir.¹² Zazaca hakkında yazılmış ve aylar süren saha ça-

9 Fahri Pamukçu, *Gıramerê Zazaki Zuwanrêznayî*, Vejiyaişê Tiji, İstanbul, 2001, s. 94.

10 Munzur Çem, *Türkçe Açıklamalı Kirmancca (Zazaca)*, 2. Baskı, Deng Yayınları, İstanbul, 2013, s. 73.

11 Grûba Xebate ya Vateyî, *Rastnuştîşê Kirmanckî (Zazaki)*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul, 2005, s. 41-42.

12 C. M. Jacobson, *Rastnustena Zonê Ma-Zazaca Yazım Kılavuzu*, Vetişxanê Tiji, İstanbul, 2001, s. 89-93.

lışmalarına dayalı akademik kaynaklarda **-yi** biçimine rastlanmamaktadır.¹³ Bu nedenle Pamukçu'nun yerinde ifadesiyle **-yi** ekindeki **-i** takısı işlevsizdir'. Bundan, söz konusu **-i** ünlüsünün yalnızca yazımda tercih edilen bir kullanım biçimi olduğu anlaşılmaktadır. Özetle, ünlüyle biten Zazaca isimlere **-y** ekini değil **-yi** ekini ekleyerek çoğulluğu gösterme ancak bir tercih olarak değerlendirilmelidir.

Bingöl ve çevresinde ise tekil isimler ismin son hecesindeki ünlünün değişmesiyle de çoğul yapılmaktadırlar. Aşağıdaki tabloda başka bölgelerde **-i/-y** takısı alarak çoğul yapılan isimlerin Bingöl ve çevresinde nasıl çoğullastıkları örnek sözcüklerle verilmiştir.

Tekil	Çoğul	Tekil	Çoğul
-a/-ı/-e/-e-	-ê/-ey	-ı	-i
çıla 'lamba'	çılê/çıl-ey 'lambalar'	çırr 'çeşme'	çırr 'çeşmeler'
la 'dere'	lê/l-ey 'dereler'	çım 'göz'	çim 'gözler'
rue 'nehir'	ruê/rue-y 'nehirler'	mıx 'çivi'	mix 'çiviler'
telı/tele 'diken'	telê/tel-ey 'dikenler'	lıng 'ayak'	ling 'ayaklar'
letı/lete 'parça'	letê/letey 'parçalar'	merdim 'adam'	merdim 'adamlar'
çermı 'deri'	çermê/çerm-ey 'deriler'	pırd 'köprü'	pırd 'köprüler'
suarne 'saçak'	suarnê/suarn-ey 'saçaklar'	qıc 'çocuk'	qıc 'çocuklar'
serr 'yıl'	sêrr 'yıllar'	huıl 'çocuk'	huıl 'çocuklar'
ber 'kapı'	bêr 'kapılar'	suıng 'mantar'	suıng 'mantarlar'
verg 'kurt'	vêrg 'kurtlar'	suır 'kırmızı'	suır 'kırmızılar'
fek 'ağız'	fêk 'ağızlar'	kuır 'yaramaz'	kuır 'yaramazlar'

Tablo-1: Zazacada **-i/-y** takısı alarak çoğul yapılan isimlerin farklı biçimleri

Yukarıdaki tabloda görüleceği üzere son hecesindeki ünlü **-a,-e** ve **-ı** seslerinden biriyle biten sözcükler **-ê** ünlüsünü veya **-ey** diftongunu alarak, son hecesindeki ünlüsü **-ı** olanlar **-i** ünlüsüne dönüşerek çoğul yapırlar. Bu tablodan, **-i** ve **-ê** ünlülerinin çoğulluğu gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle son ünlüsü **-i** veya **-ê** ünlüsü ile biten sözcükler çoğul yapıldıklarında biçimlerinde değişiklik olmaz; **derzin** 'iğne' **derzin** 'iğneler' veya **gêrm** 'ayran aş' **gêrm** 'ayran aşı' gibi. Ayrıca son ünlüsü ünsüz öncesi **-a-** olan isimler çoğul yapıldıklarında **-a-** sesinde bir değişiklik olmaz ve sözcüğün tekil veya çoğul biçimi aynı kalır; **guaz** 'ceviz' **guaz** 'cevizler' gibi.

Zazacada isimlerin çoğulluğunu gösteren bir başka ek de **-an** ekidir. Ancak bu ek istisnai bazı kullanımlar dışında yalın biçimlerde görülmez. Aile veya soy adı yahut coğrafi isimlendirmelerde **-an** ekinin dolaysız biçimine rastlanır;

13 Bu hususta daha geniş bilgi için bkz. Zülfü Selcan, *Grammatik der Zaza-Sprache Nord-Dialekt (Dersim-Dialekt)*, Wissenschaft & Technik Verlag, Berlin, 1998, s. 243-48, Ludwig Paul, "Zazaki", *The Iranian Languages*, Ed. Gernot Windfuhr, Routledge, New York, 2009, s. 548 ve Terry Lynn Todd, *A Grammar Of Dimili (Also Known As Zaza)*, Michigan, 2008, elektronik v., s. 17-35-38.

Xıdu (Keyê Xıdu) ‘Hıdır giller, Hıdır’ın soyundan gelenler’, **Mallu(n)** ‘Mollalar (Köyü), **Piru(n)** ‘Pirler, Büyükler, Atalar (köyü, ilçesi)’ gibi. Bu istisnai kullanımlar dışında çokluk gösteren **-an** eki yalnızca bükünlü biçimde kullanılmaktadır. Bükünlü hal, Zazacada ismin dolaysız (yalın) hali dışındaki halleri gösteren bir isim halidir. Bilindiği gibi Zazacada isim dolaysız Hal, bükünlü hal veya hitap halinde bulunmakta ve isimler ismin bu haline göre hal ekleri almakta veya almamaktadırlar. Söz konusu **-an** ekinden çoğu çalışmada Zazacanın iki çoğul biçiminden (**-i/y** ve **-an**) biri olarak söz edilse de esas itibarıyla **-an** ekinin **-i/-y** ekleri alarak çoğul yapılan isimlerin halden dolayı aldıkları biçim olduğu görülmektedir. Bu nedenle **-an** ekinden çoğul eki olarak değil ismin halinin bükünlü oluşundan dolayı çoğul ekinin biçim değiştirmesi nazarıyla bakılmalıdır. Bu konu ilerleyen bölümlerde örneklendirilecektir.

Yukarıda **-an** eki olarak adlandırdığımız biçim farklı lehçe ve şivelerde **-u(n)** veya **-o(n)** şeklinde kullanılmaktadır. Keskin, ikinci halde kullanılan isimdeki çoğul **-an** ekinin tüm Hint-İrani ve bazı Hint-Avrupa dillerinde de belgelendiğini ve Zazacanın belirli ağızlarındaki **-on**, **-un**, **-a**, **-o**, **-u** biçimlerinin sadece **-an**’ın ağız varyantı olduğunu dile getirir.¹⁴ Ancak kayıtlı İrani dillerden olan ve Orta Dönem Farsçasının temsilcilerinden olan Pehlevicede **-u(n)** biçimine rastlanması **-an** ekinin diğer biçimlerinin yeni kullanımlar olmadığını, bu biçimin bin yıldan fazla bir geçmişe sahip olduğunu gösterir. Ayrıca Zazacada istisnai kullanımlar dışında yalnızca bükünlü hali gösteren **-u(n)** ekinin bir zamanlar Pehlevicede de yalnızca bükünlü hal için kullanıldığı ancak zamanla yeni bir ek olan **-iha** ekiyle birlikte belirtisiz çoğul belirteci olarak kullanılmaya başlandığı¹⁵ bilinmektedir.

Zazacada bükünlü hal belirteci olarak çoğulluğu gösteren **-an** eki esasen Talışçe, Gilanca ve Mazenderanca gibi Hazar denizi kıyılarında konuşulan İrani dillerde olduğu gibi Farsçanın konuşma dilinde de **-u(n)** veya **-o(n)** biçiminde kullanılmaktadır. Zazacanın Dersim ve Bingöl gibi yörelerinde çoğullukla **-u(n)** biçimi yaygınken Siverek ve Eğil gibi yörelerde **-an** kullanımı yaygındır. Zazaca için ölçünlü/standart bir yazı dili kabul edilirse diğer İrani dillerde olduğu gibi Zazacada da **-an** kullanımı tercih edilebilir ancak bizce ölçünlü dil çalışmaları lehçe, şive ve ağız çalışmalarıyla birlikte yürütülmelidir. Zazaca gibi diller için ölçünlü dilin yararlı mı yoksa zararlı mı olduğu hakkında da çalışmalar yapılmalıdır. Aşağıdaki tabloda, **-an/-u(n)** ekinde yaşanan bu değişim, örnek sözcüklerle ve tablo halinde gösterilmiştir.

14 Mesut Keskin, “Orta ve Eski İrani Dillerin Zazacaya Tuttuğu Işık”, *II. Uluslararası Zaza Dili ve Kültürü Sempozyumu*, ed. Murat Varol, Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2012, s.242.

15 Prods Oktor Skjærvø, “Middle West Iranian”, *The Iranian Languages*, Ed. Gernot Windfuhr, Routledge, New York, 2009, s. 205.

Tekil İsim	-an	-on	-un	-a	-o	-u	Türkçe
merdim	merdıman	merdımon	merdimun	merdıma	merdımo	merdımu	adam-lar (-ı/-a)
Zaza	Zazayan	Zazayon	Zazun	Zazaya	Zazo	Zazu	eşek-ler (-i/-e)
ga	gayan	gayon	gayun	gaya	gayo	gayu	öküz-ler (-i/-e)
dew	dewan	dewon	dewun	dewa	dewo	dewu	köy-ler (-i/-e)
pird	pırdan	pırdon	pırdun	pırda	pırdo	pırdı	köprü-ler

Tablo-2: -an ekinin değişimi

1.2.Haber Kiplerinde İsmiın Çoğulluğu

1.2.1.Geniş Zamanda Çoğul İsimler

Geniş zamanda, özne hariç diğeri öğeler (nesne, dolaylı tümleç, zarf/edat tümleci) bükünlüdür. Özne ve yüklem çoğul isimden oluştuklarında dolaysız (yaln) halde kullanılırlar. Bu nedenle yalnızca özne ve yüklem çoğul takısı alır, diğeri öğelerin çoğulluğu ismin bükünlülüğünden anlaşılır.

1.	lac-i	auk	wen-i
	çocuk-lar	su	iç-3.ç.
	Özne	Nesne	Yüklem

‘Çocuklar su içeri/ler.’

2.	lac-i	mas-u(n)	wen-i
	çocuk-lar	balık-BÜK.(ç.)	yer-3.ç.
	Özne	Nesne	Yüklem

‘Çocuklar balıkları yerler.’

3.	lac-i	mas-u(n)	ra	wen-i
	çocuk-lar	balık-BÜK.(ç.)	-dan	ye-3.ç.(-ler)
	Özne	Dolaylı Tümleç		Yüklem

‘Çocuklar balıklardan yerler.’

4.	pir	bueç-ê	lu-y	pê	mura-n	xemılın-en-a
	(yaşlı) kadın	kuyruk-İZF.	(d.)-BÜK.	ile	boncuk-BÜK.(-lar)	süsle-G.Z.-3.t.d.
	Özne	Nesne	Zarf (Edat) Tümleci			Yüklem

‘Kadın, tilkinin (d.) kuyruğunu boncuklarla süsler’

5.	ma	piyer	zê	tu	meyman	i/ê.
	biz	hepsi	gibi	sen	konuk	KOŞAÇ
	Özne				Yüklem	

‘Hepimiz senin gibi konuğuz.’

1.2.2. Geçmiş Zamanlarda Çoğul İsimler

Geçmiş zamanda fiil geçişsiz ise isimlerin çoğulluğu geniş zamanla aynı şekilde gösterilir.

lac- i	şi-y	dew-a	dadi-y-a	xu
çocuk-lar	gitti-ç.	köy-İZF.(d.)	anne-İZF.	kendi

Özne

Yüklem

Dolaylı Tümleç

‘Çocuklar annelerinin köyüne gittiler.’

Ancak fiilin geçişli olduğu geçmiş zamanlı cümlelerde –geniş zamanın tersine- özne bükünlü, nesne ise dolaysız (yalın) haldedir. Bu nedenle öznenin çoğulluğu bükünlülük hali olan –**u(n)** ile, nesnenin çoğulluğu ise çoğul eki olan –**i/-y** ile gösterilir. Dolaylı tümleç, zarf/edat tümleci ve yüklemde durum değişmediğinden bu öğelerin çoğulluğu geniş zamanla aynı olur. Dolayısıyla yalnızca özne ve nesnenin çoğul oluşlarından kaynaklanan örneklerle kifayet edeceğiz.

lac- u(n)	yo	bun-o	newı	vıraşt.
çocuk-BÜK.(lar)	bir	ev-İZF	yeni	yaptı

Özne

Nesne

Yüklem

‘Çocuklar yeni bir ev inşa ettiler.’

mı	dı	lacek- i	di-y(i)
ben	iki	çocuk-lar	gördü(m)-ERG.

Özne

Nesne

Yüklem

‘İki çocuk(lar) gördüm.’

1.3.İsmin Hallerine Göre Çoğulluğun Gösterilmesi

Zazacada ismin üç hali vardır; dolaysız (yalın) hal (nominative case), bükünlü (eğik) hal (oblique case) ve hitap/nida hali (vocative). (Dolaysız) yalın halde kullanılan isim herhangi bir hal eki almamış olan ve bu biçimiyle ismin sözlükte kullanılan halini temsil eder. Yalın haldeki Zazaca isimler çoğul yapıldıklarında sözcük ünsüzle bitiyorsa sonuna –**i** eki alır, ünlü ile bitiyorsa –**y(i)** eki alır.

Ceni- y ita dı muneni, cumêrdi uca dı.	Kadınlar burada kalıyor, erkekler orada.
Qıç-i verê baxçê ma dır tuap kay kenı.	Çocuklar bahçemizin önünde top oynuyorlar

Bükünlü (eğik) hal, bir ad öbeğinin (izafe-isim cümlecisi) fiilin veya edatın nesnesi olarak kullanıldığı haldir. Bükünlü haldeki bir isim veya zamir, yalın halin kullanıldığı özne dışında genellikle herhangi bir rolde görev alabilir. Bu nedenle Zazaca bir isim yalın halde veya nida halinde kullanılmıyorsa bükünlü haldedir denebilir. Bükünlü haldeki Zazaca isimler çoğul yapılırken bükünlü-

lük takısı olan **-u(n)** ekini alırlar ama geçmiş zamanda nesne olarak kullanılan isim dolaysız olduğu için çoğul eki olan **-i/-y** takısı alır.

Ma goşdariyê estanik- u(n) keni.	Masal(lar) dinleriz.
Qerhesen hiri dew- i diy.	Qerhesen üç dev(ler) gördü.

Hitap (nida) hali, Zazaca'da üç farklı şekilde yapılır. Çoğu zaman fiil çekiminde olduğu gibi, isimlerin çekimlendiği hitap halinde de erillik, dişillik veya çoğulluk belirtilir. Genel anlamda eril isimler **-o**, dişil isimler **-ê**, çoğul isimler de **-ê(n)** eki alarak hitap halinde kullanılırlar. Aşağıdaki örneklerde çoğul isimlerin aldığı **-ê(n)** eki kalın olarak yazılmıştır.

Humawo! Tı ma adirê cehermi ra bıpawî!	'Rabbim! Bizi cehennem ateşinden koru!'
Dayê! Tı qet mı viri ra nişiya!	'Anneciğim! Hiç aklımdan çıkmıyorsun!'
Embaz- ê(n) , biyerên ma şu yona ca.	'Arkadaşlar, gelin başka bir yere gidelim.'
Qıç- ê(n) ! cay xu dı rehet vinderê(n)!	'Çocuklar! Rahat durun.'

1.4.İzafede (Tamlamalar) Çoğulluk

Diğer İrani dillerde olduğu gibi Zazacadaki tamlama yapısı da izafe olarak adlandırılmaktadır. İsimlerle yapılan izafe yapılarında tamlamalar dolaysız (yalın) halde kullanılıyorsa çoğul tamlayan **-u(n)** eki alır ancak tamlanan da çoğul ise tamlayan **-i/-y** eki alır.

Keyna-y-ê ciron- u(n)	'Komşuların kızı'	[Yalın Hal]
Keyna-yi ciron- u(n)	'Komşuların kızları'	[Yalın Hal]

Ancak hem tamlananın hem de tamlayanın çoğul olduğu durumlarda tamlayanın aldığı ek yöreye göre **-i** veya **-ê** olmaktadır.

Bu nedenle tercih ettiğimiz yazımda **-ê** eki tamlanan eki olarak, **-i** eki ise çoğul eki olarak gösterilmektedir. Böylelikle yukarıdaki son üç cümleyi şöyle yazabiliriz.

Keyna-y-ê cirani	[Komşunun kızı]
Keyna- yi cirani	[Komşunun kızları]
Keyna- yi ciran- an	[Komşuların kızları]

Geçmiş zamanlı cümlelerde fiilin geçişli olması durumunda hem tamlayan hem de tamlanan **-an** takısı alır. Aynı durum geniş zamanlı geçişli fiillerde mevzubahis değildir.

Keyna-y- i ciran- an ani.	[Komşuların kızları getirir.]
Keyna-y- an -ê ciran- an ard.	[Komşuların kızları getirdi.]

Zazacadaki izafe yapılarında kullanılan çoğulluğu özetlemek gerekirse, çoğul olması durumunda yalın halde tamlayan **-i**, tamlanan **-an** eki alırken, geçmiş

zamanda geçişli fiil içeren cümlelerde-veya bir başka ifadeyle eğik halde-hem tamlayan hem de tamlanan **-an** eki alır.

2.KURMANCCADA ÇOĞULLUK

Kurmanccada da Zazacada olduğu gibi sözcüklerde sayı iki türdür: tekil ve çoğul. Kurmanccada genel kural olarak bir sözcük yalın halde kaldığı takdirde, onun bu iki sayıdan hangisi için kullanıldığını, a priori, anlamak kabil değildir.¹⁶ Kurmanccada bir isim tek başına kullanıldığında çoğul eki almaz. Çoğul eki olan **-an** geçişli fiillerin şimdiki ve gelecek zaman çekimlerinde ismin nesne olduğu durumlarda, geçmiş zamanlı cümlelerde özne olduğu durumlarda kullanılır. Çoğul eki **-an**'ın kullanılmadığı durumlarda ismin çoğul kullanımı yüklem çekimiyle anlaşılır. ¹⁷ Sonu sesliyle biten isimler **-an** eki aldıklarında kaynaştırma harfi olan **-y** ile birlikte kullanılırlar.

a-Kurmancca fiil geçişsiz ise, özne olan isim bütün zaman çekimlerinde (geçmiş, şimdi, gelecek vs.) yalındır. Öznenin tekil ve çoğulluğu yüklemden (fiilinden) anlaşılır.

	Tekil Özne	Çoğul Özne
Şimdiki Zaman	Heval tê. [Arkadaş geliyor]	Heval-Ø* tîn. [Arkadaşlar geliyor]
Geçmiş Zaman	Heval hat. [Arkadaş geldi]	Heval-Ø hatin [Arkadaşlar geldi]
Gelecek Zaman	Heval dê were. [Arkadaş gelecek]	Heval-Ø dê werin. [Arkadaşlar gelecek]

b) Fiil geçişli ise, bütün geçmiş zamanlarda özne olan isim bükümlü, nesne olan isim yalındır. Bu zamanlarda nesne yalın olduğu için çoğulluk fiil çekimiyle anlaşılır.

Geçmiş Zaman (Geçişli F.)	Mîyê berx mêjand.	'Koyun kuzuyu emzirdi.'
	Mîyê berx-Ø mêjandin.	'Koyun kuzuları emzirdi.'

Kurmanccada-ergatiflik özelliği olarak-geçmiş zamanlarda geçişli fiilin çekimi nesneye göre yapıldığı için öznenin tekil veya çoğul oluşu fiil çekimini etkilemez.

16 Emir Celadet Bedirxan & Roger Lescot, *Kürtçe Grameri (Kurmanci Lehçesi)*, Institut Kurde de Paris, 2. Baskı, Paris, 2001, s.86.

17 Adem Avcıkıran, *Anamneza bi Kurmancî*, Diyarbakır Tabip Odası Yayınları, 3. Baskı, Diyarbakır, 2001, s.20.

* "Ø" sembolü, dilbilimde karşılaştırma yapılan dilde de bulunduğu varsayılan ancak bulunmayan ses unsurunu belirtir.

Geçmiş Zaman (Geçişli F.)	Mîyê berx mêjand.	‘Koyun kuzuyu emzirdi.’
	Mîy- an berx mêjand.	‘Koyunlar kuzuyu emzirdi.’

Şimdiki ve gelecek zamanlarda, özne olan isim yalın, nesne olan isim бүкүмлүдүр. Yine tekil ve çoğulluk fiil çekiminde görülür.

Şimdiki Zaman	Mî berxê dimêjîne.	‘Koyun kuzuyu emziriyor.’	Tekil Özne
	Mî- Ø berxê dimêjînin.	‘Koyunlar kuzuyu emziriyor.’	Çoğul Özne
	Mî berx- an dimejîne.	‘Koyun kuzuları emziriyor.’	Çoğul Nesne

2.1. Kurmanccada İsmın Hallerine Göre Çoğul Yapımı

Kurmanccada da Zazaca gibi ismin üç temel hali vardır; yalın hal, eğik hal ve hitap hali. Geçmiş zamanlı ve geçişli fiilin kullanıldığı durumlar haricinde **yalın halde** isimler çoğul takısı almazlar.

Mirov- an kîteb xwend.	‘Adamlar kitap okudu.’
-------------------------------	------------------------

Eğik halde isimler –**an** veya –**ên** takısı alarak çoğul yapırlar.

Ez mirov- an dibinim.	‘Adamları görüyorum.’
------------------------------	-----------------------

Di xewn û xeyal-**ên** min de ew heye. ‘Uyumda ve rüyalarımda o var.’

Sêv- an bîne.	‘Elmaları getir.’
Şîvan- an berx bir.	‘Çobanlar kuzuyu götürdü.’

Hitap halinde-tıpkı Zazaca’da olduğu gibi-eril isimler –**o**, dişil isimler –**ê** takısı alır. Ancak çoğul hitaplarda bu takı, Zazaca’dan farklı olarak –**ino**’dur.

Kirîvo, wezê jin im ne bi destê xwe me.	‘Kırvem, ben kadını, elimden bir şey gelmez.’
Lawiko, deste min berde!	‘Oğlan, elimi bırak.’
Keçê were were nav kelekan!	‘Kız, gel, gel sallların arasına.’
Kirîvê heger xêr be bira ji dê û bavê te ra be.	‘Kırvem, eğer fayda gelirse anne babandan gelir.’
Xort- ino , rabin û deng bidin.	‘Gençler, ayağa kalkın ve ses verin.’

Çoğul hitapta topluluk belirten sözcükler kullanıldığında isim –**an** takısı alır.

Gelê xort- an , werin de rê kevin.	‘Ey gençler! Gelin yola çıkın.’
---	---------------------------------

* Bu örnekler Mûrad Ciwan, *Türkçe Açıklamalı Kürtçe Dilbilgisi*, Jîna Nû, İsveç, 1992, s.45’ten alınmıştır.

2.2. Kurmanccada Tamlamalarda Çoğulluk

Kurmanccada tamlanan çoğul isim “-ên” tamlayan isim ise “-an” takısı alır.

Pirtûk-ên şagirt-an	‘Öğrencilerin kitapları.’
Zarok-ên dibistanê	‘Okulun öğrencileri.’
Sonu sesli ile biten tamlananlar –yên takısı alır.	
Se-y-ên kuçe*	‘Sokağın köpekleri.’
Se-y-ê kuçe-y-an	‘Sokakların köpeği’
Se-y-ên kuçe-y-an	‘Sokakların köpekleri’
Şagirtên min yê hêja û xebatkar	‘Çalışkan ve özverili öğrencilerim’

3. ZAZACA VE KURMANCCADA İSİMLERDE ÇOKLUĞUN ÖZETİ

Yukarıda iki ayrı bölüm halinde incelediğimiz Zazaca ve Kurmancca isimlerde çoğulluk konusunu aşağıdaki tablolarda gösterildiği şekliyle şöyle özetleyebiliriz;

Geçişsiz Fiilde Çoğul İsim	Zazaca	Kurmancca
Geniş Zaman	Mêrik-i yeni.	Mirov-Ø tên.
Görülen Geçmiş Zaman	Mêrik-i ameyi.	Heval-Ø hatin.
Duyulan Geçmiş Zaman	Mêrik-i ameyi.	Heval-Ø hatine.
Geçmiş Zamanın Hikâyesi	Mêrik-i ameyibi.	Heval-Ø hatibûn
Şimdiki Zamanın Hikâyesi	Mêrik-i ameyni.	Heval-Ø dihatin.

Geçişli Fiilde Çoğul İsim		
Geniş Zaman	Suxte-y-i dersdar-an şinasneni	Şagirt-Ø dersdar-an nas dikin.
Görülen Geçmiş Zaman	Suxte-y-an dersdar-i şinasnayı.	Şagirt-an dersdar-Ø nas kirin.
Duyulan Geçmiş Zaman	Suxte-y-an dersdar-i şinasnayı.	Şagirt-an dersdar-Ø nas kirine.
Geçmiş Zamanın Hikâyesi	Suxte-y-an dersdar-i şinasnayibi.	Şagirt-an dersdar-Ø nas kiribûn.
Şimdiki Zamanın Hikâyesi	Suxte-y-an dersdar-i şinasnayni.	Şagirt-an dersdar-Ø nas dikirin.

İsmiñ Hallerinde Çoğulluk		
Yalın Hal	Embaz- i ameyi.	Heval- Ø hatin.
Eğik Hal	Ma goşdariyê estanık- an keni.	Em gûhdariyê çîrok- an dikin.
Seslenme Hali	Embaz- ên !	Heval- no !

İzafede Çoğulluk		
Tamlanan Çoğul	Keyna-y-ê cîran- an	Keç-ê cîran- an
Tamlanan ve Tamlayan Çoğul	Keyna-y- i (-ê) cîran- an	Keç- ên cîran- an

SONUÇ

İsimlerde çoğulluk olgusunu Zazaca ve Kurmancca üzerinden incelediğimiz bu çalışmayla iki dil arasındaki benzerlik ve farkları belirli bir dilbilgisi konusu üzerinden anlaşılır kılmaya çalıştık. Böylelikle genel bir ifadeyle Zazaca ve Kurmanccada bükünlü halde isimlerin aynı eki alarak çoğul yapıldıkları ama yalın halde Zazaca isimler çoğul eki alırken Kurmanccada bu durumun bulunmadığı ve ismin çoğulluğunun fiil çekiminden anlaşıldığı ortaya çıkmaktadır. Bu durum, İranî bir çoğul eki olan **-u(n)/-an** ekinin her iki dilde de ortak olarak kullanıldığını göstermekle beraber yalın halde Zazacada kullanılan **-i/-y** ekinin Kurmanccada bulunmadığını göstermektedir. Zazacada yalın halde kullanılan bu çoğul ekinin tarihsel olarak hangi devirlerde ortaya çıktığı, ne zamandan beri kullanıldığı, hangi İranî (Hint?) dil(ler)den neşet ettiği üzerinde de durulmalıdır. Ancak malum olduğu üzere Zazacanın tarihsel dönüşümünü dil açısından tahlil edecek kaynaklara sahip değiliz. Buna benzer diğer tarihsel gelişimleri en azından dört beş asır öncesine kadar takip etmek Kurmancca için mümkündür. Zazaca ve Kurmancca, diğer dilbilgisi özellikleri, sözcük yapısı, sözdizimi, ifade yeterlilikleri gibi açılardan da karşılaştırılmalı ve iki dilin birbirini etkileme süreci, tarihsel mesafeleri (yakınlık-uzaklık) irdelenmelidir.

KAYNAKÇA

- Avcıkıran, Adem, *Anamneza bi Kurmancî*, Diyarbakır Tabip Odası Yayınları, 3. Baskı, Diyarbakır, 2001.
- Bedirxan, Emir Celadet - Lescot, Roger, *Kürtçe Grameri (Kurmanci Lehçesi)*, Institut Kurde de Paris, 2. Baskı, Paris, 2001.
- Ciwan, Mûrad, *Türkçe Açıklamalı Kürtçe Dilbilgisi*, Jîna Nû, İsveç, 1992.
- C. M. Jacobson, *Rastnustena Zonê Ma-Zazaca Yazım Kılavuzu*, Vetîşxanê Tiji, İstanbul, 2001.
- Çem, Munzur, *Türkçe Açıklamalı Kirmancca (Zazaca)*, 2. Baskı, Deng Yayınları, İstanbul, 2013.
- Çiftçi, Hasan, *Uygulamalı Farsça Grameri*, Eser Ofset, Erzurum, 2013.
- Grûba Xebate ya Vateyî, *Rastnuştîşê Kirmanckî (Zazakî)*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul, 2005.
- Keskin, Mesut, “Orta ve Eski İrani Dillerin Zazacaya Tuttuğu Işık”, *II. Uluslararası Zaza Dili ve Kültürü Sempozyumu*, ed. Murat Varol, Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Lockwood, Ronald M., *The Gilaki Language*, Uppsala Üniversitesi, Uppsala, 2012.
- Malmîsanij, M., *Kurmanca ile Karşılaştırmalı Kirmancca (Zazaca) Dilbilgisi*, Vate Yayınevi, İstanbul, 2015
- Pamukçu, Fahri, *Gıramerê Zazaki Zuwanrêznayî*, Vejiyaişê Tiji, İstanbul, 2001.
- Paul, Ludwig, “Zazaki”, *The Iranian Languages*, Ed. Gernot Windfuhr, Routledge, New York, 2009.
- Prods Oktor Skjærvø, *Old Iranian, The Iranian Languages*, ed. Gernot Windfuhr, Routledge, New York, 2009.
- Selcan, Zülfü, *Grammatik der Zaza-Sprache Nord-Dialekt (Dersim-Dialekt)*, Wissenschaft & Technik Verlag, Berlin, 1998.
- Thackston, W. M., *Kurmanji Kurdish—A Reference Grammar with Selected Readings*.
- Todd, Terry Lynn, *A Grammar Of Dimili (Also Known As Zaza)*, Michigan, 2008, e-pdf.
- https://en.wikipedia.org/wiki/Classifier_%28linguistics%29. Erişim Tarihi: 28.05.2016